

MAŁGORZATA RYGIELSKA
Uniwersytet Śląski*

Kilka uwag na temat antropologii literatury we Włoszech. O propozycji Fabia Dei

Several remarks on the anthropology of literature in Italy.
On Fabio Dei's proposal

Abstract

The aim of this paper is to present an Italian trend of the anthropology of literature represented by Fabio Dei (as well as other scholars, such as Pietro Clemente, Zilda Alice Franceschi, and Valerio Petrarca). Fabio Dei, an anthropologist of culture, analyses complex ties between anthropology and literature. First of all, he understands literature as a source of the study of culture. Also, he discusses the idea of anthropological writing (including the literary character of field research accounts). He refers his reflections on anthropology and literature in Italy to the development of Italian ethnography, folklore studies and philology.

* Zakład Teorii i Historii Kultury, Instytut Nauk o Kulturze Uniwersytetu Śląskiego
Pl. Sejmu Śląskiego 1, 40-032 Katowice
email: malgorzata.rygielska@us.edu.pl

Antropologia literatury — rodzime debaty

Kilka lat temu rozgorzała w Polsce dyskusja nad tym, czym jest antropologia literatury. Na naszym rodzimym gruncie autorską koncepcję antropologii literatury najwcześniej — bo niemal przed ćwierćwieczem — zaproponowała Ewa Kosowska, jednak problemy z kolportażem *Postaci literackiej jako tekstu kultury*¹, sprawiły, iż odbiór tej książki na początku lat dziewięćdziesiątych był przynajmniej częściowo zahamowany. Nie zmienia to jednak faktu, że już wtedy pojawiła się w Polsce nie tylko propozycja metodologiczna i jasno wyrażony postulat dalszych, intensywnych badań z zakresu antropologii literatury, ale też konkretne przykłady aplikacji metod, wypracowanych w obszarze antropologii kultury, do analiz dzieł literackich. Refleksję na temat tego, czym jest i jak może być rozumiana antropologia literatury podejmowało wielu uczonych, częstokroć przedstawiciele pokrewnych, choć jednak różnych dyscyplin.

Wystąpienia konferencyjne, wykłady, teksty publikowane na łamach ważnych, poczytnych czasopism naukowych, tomy zbiorowe, często będące pokłosiem wielu wcześniejszych spotkań, wreszcie autorskie książki, w których zajmowano się tą problematyką, stanowią pokaźny materiał². Na jego podstawie wyróżnić można kilka głównych nurtów myślenia o wzajemnych związkach antropologii i literatury. Jeden z nich reprezentowany jest przede wszystkim przez antropologów kultury, którzy traktują dzieła literackie jako jedno z wielu źródeł wspomagających rekonstrukcję rzeczywistości kulturowej. Inny skupia głównie (choć nie tylko)

¹ Pisze o tym również Henryk Markiewicz: „W Polsce natomiast zwrot antropologiczny, zapoczątkowany książką Ewy Kosowskiej *Postać literacka jako tekst kultury* (1990), okazał się trwały i wciąż przybiera na sile, czego dowodem nazwy katedr czy zakładów powstających w wielu wyższych uczelniach” (Markiewicz 2008: 143).

² Trudno byłoby wymienić je wszystkie. Do ważnych głosów w dyskusji należą m.in.: tomy publikacji pokonferencyjnych *Narracja i tożsamość. Narracje w kulturze* (2004), *Narracja i tożsamość. Antropologiczne problemy literatury* (2004), *Antropologia kultury — antropologia literatury* (2005), *Antropologia kultury — antropologia literatury. Na tropach koligacji* (2007), *Antropologia pisma. Od teorii do praktyki* (2010), *Kulturowa teoria literatury: pojęcia i problemy* (2006), *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje* (2012), a także istotne, bardzo zróżnicowane tematycznie i metodologicznie książki autorskie: (zob. Kosowska 2002; 2003; Rembowska-Pluciennik 2004; Mencwel 2006; Godlewski 2008; Rodak 2011; R. Nycz 2012b; Rygielska 2011), a także monograficzne numery „Tekstów Drugich” (m.in. 2007, nr 6) oraz periodyku „Kultura i Społeczeństwo” (2005 nr 4).

przekonywał, że „profesjonalny dyskurs literaturoznawczy nie zatraci ani swej tożsamości, ani roli prawomocnej gałęzi wiedzy humanistycznej” (2006: 33). Trafność tych spostrzeżeń potwierdza drugi tom *Kulturowej teorii...* (2012), w którym znalazły się, oprócz szeregu propozycji interpretacyjnych i teoretycznych (również metateoretycznych), także odpowiedzi na wątpliwości (a nierzadko i zachwyty), wyrażone przez uważnych czytelników poprzedniego zbioru¹⁰ (Nycz 2012 a:7–27).

Na ziemi włoskiej...

Warto zauważyć, że skomplikowane związki między antropologią a literaturą mają swoją historię¹¹. W literaturze przedmiotu pojawiają się odwołania do prac obcojęzycznych (przede wszystkim amerykańskich, angielskich i niemieckich), stosunkowo rzadko natomiast autorzy podejmują próby rekonstrukcji dziejów skomplikowanych koligacji antropologii i literatury w ramach określonego kontekstu kulturowego¹². Co zastanawiające, niemal całkowicie pomijane są prace włoskich badaczy. Wydaje mi się jednak, że warto je uwzględnić, nie tylko po to, by wskazać różnice, wynikające także z odmiennych warunków rozwoju poszczególnych dyscyplin, ale również, by podkreślić podobieństwa w sposobie podejścia zarówno do badań rzeczywistości kulturowej (minionej i współczesnej), jak i szeroko pojmowanej literatury. W artykule skupiam się na wybranych pracach jednego ze współczesnych włoskich badaczy — przedstawiciela „dyscyplin ludoznawczo-etnologiczno-antropologicznych” (*discipline demo-etno-antropologiche*¹³) — Fabia Dei¹⁴. Jego propozycje interpretacyjne i rozstrzygnięcia metodologiczne uznawane są za reprezentatywne również na włoskim gruncie: Alberto Sobrero, choć wydaje się daleki od przyjęcia perspektyw badawczych zarysowanych przez Fabia Dei, docenia walor teoretyczny jego prac, określając je mianem jednego z najważniejszych opisów

¹⁰ Kwestie sporne dotyczyły m.in. sposobu rozumienia kultury, teorii i literatury, a także pytań o zmianę dotychczasowego statusu teorii literatury. W drugim tomie został zaproponowany podział treści na poetyki (uwzględnione zostały: szczególnie istotna dla kulturowej teorii literatury poetyka doświadczenia, poetyka autokreacji, somatopoetyka, etnopoetyka, poetyka kultury i poetyki wizualności), problematyki (od „małego realizmu”, poprzez problematykę „zwrotu topograficznego”, komparatystykę, zagadnienia performatyki, kulturowej socjologii kultury oraz związków literatury i władzy) oraz interpretacji wybranych utworów literackich (*Jądra ciemności* Josepha Conrada, *dzienników Malinowskiego* i *Eliadego*, powieści etnograficznych, *prozy Zofii Romanowiczowej* i *Jerzego Krzysztonia*, a także współczesnych narracji tworzonych w ramach *travelebrity*).

¹¹ Ewa Kosowska zwróciła uwagę na prekursorski dla antropologii literatury wkład *Nauki nowej* Giambattisty Vico: „Autor z pełną konsekwencją prezentuje najpierw ideę dzieła, podstawowe tezy (aksjomaty) swojego wywodu, metodę interpretacji, by następnie przedstawić własną wykładnię mądrości poetyckiej, metafizyki poetyckiej, logiki poetyckiej, moralności poetyckiej, ekonomii poetyckiej, polityki poetyckiej, historii poetyckiej, fizyki poetyckiej, kosmografii poetyckiej, astronomii poetyckiej, chronologii i geografii poetyckiej” (Kosowska 2014, w druku; por. Vico 1996).

¹² Na polskim gruncie podejmują tego rodzaju rozważania m.in. Henryk Markiewicz, Ewa Kosowska, Ryszard Nycz.

¹³ Wszystkie cytowane fragmenty — o ile nie zaznaczę inaczej — podaję w przekładzie własnym.

¹⁴ Fabio Dei, obecnie profesor w Dipartimento di Civiltà e Forme del Sapere, Settore scientifico disciplinare Discipline Demoetnoantropologiche, Università di Pisa. Autor książek: *La discesa agli inferi. James G. Frazer e la cultura del Novecento* (1998) oraz *Beethoven e le mondine. Ripensare la cultura popolare* (2002) oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych w czasospismach i tomach zbiorowych, m.in. z zakresu antropologii kultury, badań codzienności we współczesnych Włoszech, antropologii medycyny, ochrony dziedzictwa kulturowego i wielu innych. Za najważniejszy artykuł Dei dotyczący związków antropologii i literatury, który ma zarazem charakter przeglądu, jak i wypowiedzi o charakterze programowym, można uznać *Fatti, fizioni, testi: sul rapporto tra antropologia e letteratura* (1993a). Pełny, zaktualizowany spis publikacji Fabia Dei jest dostępny na stronie: <http://arp.unipi.it/listedoc.php?id=010909&ord=C> (dostęp 3 czerwca 2013 r.).

wieloaspektowych relacji antropologii i literatury (Sobrero 2008: 22, 30–31). Wagę dokonania Dei w tym zakresie podkreślają również badacze terenowi¹⁵, zajmujący się problematyką biografii i autobiografii — zarówno tych spisanych, jak i tych, które, nierzadko z trudem, uzyskuje się dzięki długim rozmowom z informatorami (Franceschi 2006: 121). Renato Nisticò, wprowadzając polskich czytelników w kontekst współczesnych badań nad antropologią i literaturą w jego kraju, również przywołał autora *La discesa agli inferi* (Dei 1998):

We Włoszech dyscypliny antropologiczne nigdy nie miały szczęścia do zaistnienia na polu studiów literaturoznawczych, być może z powodu przytłaczającego znaczenia, jakie przypisuje się u nas perspektywie historyczno-filologicznej, a ostatnio tematycznie-strukturalistycznej. Od pewnego czasu daje się jednak zauważyć odwrócenie tej tendencji. Wymieniłbym tu choćby działalność grupy badaczy skupionych wokół katedry Pietra Clemente w Sienie: jeden z najlepszych jego uczniów, Fabio Dei, napisał piękną książkę o wpływie, jaki *Złota gałąź* Jamesa Frazera wywarła na całą dwudziestowieczną literaturę. Ponadto przypominę grupę Antropologia i Poezja (*Antropologia e Poesia*), koordynowaną przez profesora Scafolgio z Uniwersytetu w Salerno. W obu przypadkach chodzi jednak o antropologów zajmujących się literaturą, a nie literaturoznawców, zajmujących się antropologią. (Nisticò 2007: 232)

Konkluzja Renato Nisticò wydaje mi się szczególnie znacząca: wskazuje bowiem, iż punktem wyjścia do rozważań nad możliwościami i ograniczeniami w badaniach literatury jest dla Dei antropologia, a dokładniej — antropologia kultury. Ma to określone konsekwencje zarówno natury epistemologicznej, jak i metodologicznej.

Fabio Dei, antropolog-praktyk — oprócz inspirującej i obszernej pracy monograficznej, poświęconej Jamesowi George’owi Frazerowi (Dei 1998), oraz książki dotyczącej kultury popularnej, ale także tożsamości lokalnych i problematyki dziedzictwa kulturowego we współczesnych Włoszech (Dei 2002), jest również autorem niedawno wydanego podręcznika antropologii kultury (Dei 2012). Tom ten „jest przeznaczony szczególnie dla tych studentów studiów humanistycznych, którzy po raz pierwszy w życiu spotykają się z tą dyscypliną [antropologią kultury]”. „Na studiach magisterskich ten pierwszy raz jest zazwyczaj ostatnim” — dodaje Dei. I objaśnia, iż właśnie ta sytuacja dydaktyczna skłoniła go do określonych wyborów podczas pisania podręcznika. Kiedy staje się przed studentami, którzy nie mieli wcześniej żadnej styczności z antropologią kultury, „należy rozpocząć od zera (ponieważ antropologii, w odróżnieniu od historii czy filozofii, nie uczy się w szkołach średnich), ale nie należy być banalnym” — zwłaszcza wtedy, gdy próbuje się przekazać wiedzę na temat „istotnych aspektów

¹⁵ Badania terenowe w antropologii, ale także w innych naukach humanistycznych i społecznych są badaniami empirycznymi, wymagającymi dłuższego kontaktu z badanymi kulturami. Opierają się m.in. na obserwacji (w tym obserwacji uczestniczącej) i wywiadach z przedstawicielami konkretnej kultury. Całościowy i zobiektywizowany opis rezultatów tych badań, uwzględniający strukturę społeczną, zachowania jednostek i zbiorowości, a także warstwę wierzeń i zapis wszelkiego typu przekazów ustnych, do których ma dostęp antropolog, wraz ze wskazaniem przyjętych przez niego założeń teoretycznych, stosowanych procedur analitycznych oraz uwagami na temat przebiegu procesu badawczego określane jest mianem monografii terenowej. Za przykład klasycznej monografii terenowej uważa się *Argonautów zachodniego Pacyfiku* Bronisława Malinowskiego (pierwodruk w języku angielskim, 1922). Autor uzasadnia w niej konieczność przeprowadzania długotrwałych badań terenowych, ograniczonych do konkretnej społeczności, powiązanych ze świadomym wyborem i aplikacją odpowiednio dobranej metody badawczej. Zwraca uwagę również na konieczność weryfikacji takich badań. W tradycji anglosaskiej i amerykańskiej badania terenowe określa się mianem *fieldwork* lub *field research*. Zob. na ten temat m.in.: Kopczyńska-Jaworska 1971; Kaniowska 1999; Konecki 2000; Hammersley, Atkinson 2000; Kostera 2003; Amit 2000; Silverman 2009; Malewska-Szalygin 2010; a także *Teren w antropologii* (2011); por. Sobrero 2003; Scafolgio 2006; Dei 1993b: 56–58; 1997; 2007.

metody i teorii, najbardziej znaczących klasyków [antropologii], wprowadzić specjalistyczny język” (Dei 2012: 10). Trzeba też wyraźnie dookreślić miejsce antropologii w systemie nauk humanistycznych i społecznych oraz wskazać na jej specyfikę.

Dei zaznacza, iż jego podręcznik nie mieści się w dotychczasowych typologiach: nie jest to bowiem ani historia antropologii, ani zbiór „tematyczny”. Właściwie łączy on oba wskazane wyżej podejścia. *Antropologia culturale* zawiera więc „syntezę historii metod i teorii” antropologii, a niektóre z „rozdziałów tematycznych mają historyczną podstawę”, ale też oferuje przegląd aktualnych, ważnych problemów współczesności, właśnie z punktu widzenia postaw i działań wykwalifikowanego antropologa kultury (por. części poświęcone zagadnieniu daru w antropologii i ekonomii, kulturom globalnym i lokalnym, genocydowi, a także specyfice *cultural studies* i odmiennych od nich ujęć etnograficznych)¹⁶.

W rozdziale szóstym, zatytułowanym *Spiegare, comprendere, interpretare [Wyjaśnianie, rozumienie, interpretacja]* (Dei 2012: 91–106) Dei podejmuje również, w wielkim skrócie (choć niekoniecznie w uproszczeniu!), problematykę związków antropologii i literatury, a także zadań i prac badawczych antropologa, historyka i powieściopisarza¹⁷, którą rozwijał bardziej szczegółowo we wcześniejszych artykułach (por. Dei 1993a, 1993b, 1995).

Antropologia i literatura — powinowactwa z wyboru?

Dei wielokrotnie zastanawia się, jak dookreślić skomplikowane związki między antropologią a literaturą. Zauważa, że ich odkrycie — czy może raczej — ponowne odkrycie, może wprawiać badaczy w zakłopotanie, zwłaszcza, kiedy okazuje się, że jednych i drugich zajmuje właściwie to samo, czyli „ważne aspekty ludzkiego życia” (Dei 1993a: 59). Nie inaczej ujmuje ten ważki problem Henryk Markiewicz, który pisze:

Jeśli wyraz „antropologia” traktować w jego znaczeniu etymologicznym, jako „wiedzę o człowieku”, to można powiedzieć, że od wieków uważano literaturę za jeden z ważnych sposobów jej formułowania i przekazywania. Poświadczają to opinie zarówno wielkich pisarzy jak i znawców literatury, od Arystotelesa do Kundery, zbyt dobrze znane, by je tutaj powtarzać. (Markiewicz 2008: 141)

Zintensyfikowanie namysłu nad związkami antropologii i literatury obserwować można jednak przede wszystkim w dwudziestym wieku: jest to czas, kiedy antropologia (mam na myśli antropologię kultury) okrzykła już jako dyscyplina naukowa, a filologia, która szczyci się wielowiekową tradycją, rozwija się szczególnie prężnie — i to w wielu krajach (por. Brocki 2008). W dziewiętnastym wieku antropologia kulturowa, której już Edward Burnett Tylor przypisywał status nauki integrującej, a zarazem nawiązującej do osiągnięć innych dyscyplin¹⁸, dążyła rów-

¹⁶ Rozdział trzynasty podręcznika, zatytułowany *Spazio, luogo, città [Przestrzeń, miejsce, miasto]*, napisał Federico Scarpelli, antropolog zajmujący się m.in. problemami współczesnej urbanistyki (Dei 2012: 10, 217–234).

¹⁷ W tym miejscu Dei zwraca również uwagę na zjawisko „fikcyjności” w ujęciu Clifforda Geertza (por. pol. Geertz 2000) oraz roli źródeł i statusu „faktów” w pracy antropologa (Dei 2012: 98–99).

¹⁸ „W czasach, kiedy przedmioty wykształcenia rozmnożyły się, dokładanie nowej nauki i tak już ciężko obciążonemu studiami umysłowi może na pierwszy rzut oka wydawać się okrucieństwem. Zobaczymy jednak, że w istocie rzeczy antropologia raczej zmniejsza, niż powiększa trudy uczenia się. Widujemy w górach, że dźwigający wielkie ciężary, oprócz nich, chętnie biorą na ramiona nosze; przekonują się [sic!] bowiem, że ich waga jest z nadmiarem wynagrodzona dogodnością ujęcia razem i zrównoważenia ładunku. To samo daje nauka o człowieku i cywilizacji, która łączy w podatniejszą całość rozproszone przedmioty zwykłego doświadczenia” (Tylor 1997: 13). (Zachowuję oryginalną pisownię. Pierwsze wydanie dzieła Tylora ukazało się w 1881 r.)

niez do tego, by dookreślić swój status jako nauki o człowieku i jego kulturze¹⁹. Nie chodziło tutaj o wyznaczanie jasnych granic czy podziałów, raczej o pogłębioną refleksją nad przedmiotem i sposobami badań, które byłyby właściwe właśnie antropologii w jej kulturoznawczym ujęciu. Dei przypomina, że

antropologia, kiedy w końcu ubiegłego stulecia narodziła się jako wyspecjalizowana dyscyplina akademicka, próbowała na wiele sposobów oddalić się od literatury; konstruowała własną tożsamość, zarówno epistemologiczną (natury poznawczej) jak i instytucjonalną, raczej w opozycji do niej. (Dei 1993a: 60)

Te spostrzeżenia włoski antropolog czyni z pozycji wieloletniego badacza kultury. Należy wszak wziąć pod uwagę, że często przedmiotem odniesień dla badaczy literatury jest antropologia filozoficzna, a nie kulturowa. Poszukuje się raczej wiedzy o „człowieku uniwersalnym”, o ludzkiej egzystencji „w ogóle”. Henryk Markiewicz wyraźnie wskazuje te różnice, podkreślając, że charakter związków antropologii i literatury, a także ich dynamika, zależą w dużej mierze od przyjętych założeń badawczych i przesłanek filozoficznych, którymi kierują się badacze:

Program „antropologii literackiej” (ściślej mówiąc „historycznoliterackiej”) pojawił się wcześniej w książce Heinza Kindermanna *Goethes Menschenardstellung* z r. 1932. Ale rozpowszechnienie zyskał dopiero w latach 80. XX wieku, przede wszystkim w nauce amerykańskiej, a potem niemieckiej w różnych jednak znaczeniach. To semantyczne zróżnicowanie — powiedzmy od razu — wynikało stąd, że w USA nawiązywano do antropologii kulturowej (w Europie nazywanej etnologia), a w RFN — także do antropologii filozoficznej, inaczej mówiąc — do filozofii człowieka w tradycji Kanta, a z późniejszych autorów — m.in. Maxa Schelera i Helmuta Plessnera. (Markiewicz 2008: 141)

Autor *Utarzek i perswazji* uświadamia nam, że przy rozważaniach dotyczących antropologii i literatury ważne są również odmienne tradycje dyscyplin badawczych: literaturoznawstwa i antropologii (przede wszystkim antropologii kulturowej i antropologii filozoficznej) w poszczególnych krajach, a ta sama nazwa (antropologia literatury, antropologia literacka a nawet poetyka antropologiczna) nie przesądza bynajmniej o jednolitości praktyk badawczych, ani nie oznacza pełnej zgodności co do ich celów, założeń, a także stosowanych metod analitycznych.

Fabio Dei (podobnie jak Henryk Markiewicz²⁰) za reprezentatywne dla początków antropologii literackiej uznaje prace, skupione w tomach zbiorowych, w tym: *Literary Anthropology* Fernando Poyatosa (1988) oraz w *Literature and Anthropology* Philippe'a Dennisa i Wendella Aycocka (1989)²¹. I dodaje:

Dei pisze: „W drugiej połowie dziewiętnastego wieku antropologia kulturowa organizuje się jako samodzielna dyscyplina naukowa, ze swoistym nauczaniem uniwersyteckim i własnym, szczególnym statusem epistemologicznym. Zazwyczaj łączy się jej narodziny z 1871, rokiem publikacji książki Edwarda B. Tylora, zatytułowanej *Primitive Culture*, która [...] ogniskuje uwagę na przedmiocie badań nowej nauki — właśnie na kulturze” (Dei 2012: 15). Dodaje również, iż takie datowanie ma charakter konwencjonalny, bowiem początków namysłu nad człowiekiem i jego kulturą można upatrywać dużo wcześniej — chociażby w czasach Herodota.

¹⁹ Chodzi tutaj o atrybutywne ujęcie kultury.

²⁰ Por. Markiewicz 2008: 142.

²¹ Dei wspomina również o poświęconym związkom antropologii i literatury monograficznym numerze francuskiego pisma „L'Homme” 1989, n. 29 (3–4), „Anthropologie et littérature”.

to prawdziwy kalejdoskop śmiałych i oryginalnych propozycji interpretacyjnych. Czyta się Shakespeare'a jako etnografa XVI wieku, przyrównuje się figurę policyjnego detektywa do postaci antropologa zajmującego się badaniami terenowymi, porównuje się dzienniki Stendhala i Malinowskiego [...] itd. (Dei 1993a: 68)

Podkreśla jednak, że granice pomiędzy zainteresowaniami *stricte* literackimi a antropologicznymi wciąż są zacierane. Zaznacza też, że akcydentalność przynajmniej części szkiców z pogranicza antropologii literatury sprawia, że trudno zaproponować jakikolwiek systematyczny ich przegląd²². Byłoby to niemożliwe nawet wtedy, gdyby za kryterium uporządkowania takich prac przyjął klucz chronologiczny. Przeszkodą w stworzeniu takiego przekroju byłyby również niejasne deklaracje metodologiczne lub brak spójności między zawartymi (*explicite* lub *implicitie*) w niektórych artykułach założeniami, a stosowanymi przez ich autorów procedurami analitycznymi.

Literatura jako źródło

Punktem spornym w debatach nad związkami antropologii i literatury bywa przede wszystkim status dzieła literackiego, które pojmuje się bądź jako źródło (a raczej jedno ze źródeł) w badaniach kultury, bądź uznaje się jego autoteliczność. Fabio Dei zauważa, że

Analiza dzieła literackiego jako źródła, jako pewnego typu zbioru mniej lub bardziej świadomie przekazywanych informacji, interesujących socjologów i antropologów, nie jest ani nowa, ani nazbyt oryginalna. Jednak przez długi czas miała ona dość ograniczone zastosowanie, przynajmniej z dwóch powodów. (Dei 1993a: 63)

Były nimi przede wszystkim: przekonanie o zawodności literatury jako źródła w badaniach kultury, a także świadomość tego, że literatura powstaje „w wyniku połączenia rzeczywistości z inwencją”, co stanowić może nie tylko wyzwanie dla czytelnika, ale może też generować różnego typu trudności badawcze. Początkowo nieufność wobec „literatury jako źródła” mogła się też wiązać z tym, iż „głównym przedmiotem badań antropologii były kultury niepiśmienne” (Dei 1993a: 63). Ponadto, od czasów Bronisława Malinowskiego, pojawił się wyraźny wymóg, by wiedzę antropologiczną konstruować raczej w oparciu o „osobiste i bezpośrednie doświadczenie badań terenowych” [„źródła pośrednie, jeśli istnieją, odgrywają co najwyżej rolę pomocniczą” — dodaje Dei²³. (1993a: 63) Upatrywać tu można wizji antropologii jako nauki empirycznej. Początki takiego podejścia pojawiły się w XIX w. i znalazły odbicie zarówno w coraz bardziej świadomie przeprowadzanych ankietach wśród obcych ludów, jak i w fi-

²² Dodatkowo przestrzega, że prace zbiorowe dotyczące związków antropologii i literatury, „zazwyczaj nie układają się [...] jednak w systemową, tematyczną i metodologiczną całość” (Dei 1993a: 67).

²³ W podręczniku antropologii kultury Dei wspomina frazy Arnalda Momiglianego dotyczące relacji między historią i literaturą: „różnica między powieściopisarzem a historykiem jest taka, iż powieściopisarz ma swobodę w wymyśleniu faktów [...], podczas gdy historyk faktów nie wymyśla” (Momigliani 1984: 470; Dei 2012: 98). I dodaje: „Innymi słowy historyk i antropolog muszą opierać się na źródłach, podczas gdy powieściopisarz nie musi tego robić (lub, jeśli to robi, może wykorzystywać je w dowolny sposób, mieszając, wedle własnego upodobania fakty udokumentowane i fakty zmyślone). Ale źródła są przekształcane w „fakty”, w opowiadania, w przedstawienia znaczące dla czytelników” (Dei 2012: 98). Dla antropologa istotne jest natomiast źródło wywołane podczas badań żywej kultury — ale i ono musi zostać później w określony sposób „ztekstualizowane”.

lozoficznych sporach dotyczących związków badań społeczeństw z przyrodoznawstwem²⁴. Pod koniec dwudziestego stulecia natomiast

Można z zainteresowaniem obserwować, jak [...] w atmosferze epistemologicznego kryzysu nauk humanistycznych, który charakteryzuje się porzuceniem stanowisk zbyt rygorystycznie naukowych i poszukiwaniem nowych połączeń i aliansów między dyscyplinami (a może również, jak sugeruje Sangren 1988, akademickich i instytucjonalnych sojuszy) problem związków [antropologii] z literaturą pojawia się ze zdwojoną siłą. (Dei 1993a: 62–63)

Dei w refleksji na temat skomplikowanych związków antropologii (w domyśle — antropologii kultury) i literatury, dostrzega dwa główne kierunki:

Z jednej strony rozpoznaje się, że literatura, aczkolwiek niebezpośrednio, również ma do czynienia z faktami, z rzeczywistością kulturową. Z drugiej strony, dąży się do tego, by w tej samej antropologii, pojmowanej jako pewna forma za pośrednictwem językowo reprezentacji, wysłedzić procedury nie różniące się od tych, które są właściwe kreacji literackiej. (Dei 1993a: 63)

Warto zatrzymać się w tym miejscu na dłużej: Dei wyróżnia bowiem tutaj dwa poziomy refleksji: pierwszy z nich wiąże się zakresem i przedmiotem badań antropologicznych, drugi z badaniami pisarstwa antropologicznego²⁵, w ramach którego odkrywa się techniki i strategie „typowo” literackie²⁶. Odpowiada temu po części zastosowane przez autora rozróżnienie na źródło (*fonte*) i zasób (*risorsa*). Literaturę jego zdaniem traktować można bowiem nie tylko jako potencjalne źródło ważkich dla antropologa — czy szerzej — badacza kultury, danych, ale także jako pewien zasób, przede wszystkim zasób technik stylistycznych, retorycznych, sposobów operowania słowem, oddziaływania na czytelnika, które w sposób mniej lub bardziej świadomy, wykorzystuje się przy konstruowaniu relacji z badań terenowych (Dei 1993a: 70). Jako przykład pierwszego podejścia podaje książkę Richarda Handlera i Daniela Segala *Jane Austen and the Fiction of Culture* (1990). Dei podkreśla tutaj odmienność tej pozycji na tle innych odczytań, pisanych w konwencji realistycznej. Niektóre z nich — jego zdaniem — popadają w nadmierny redukcjonizm, poszukując jedynie opisów „stałych struktur społecznych” lub danych o charakterze *quasi*-etnograficznym²⁷. Przez Richarda Handlera i Daniela Segala natomiast

Teksty Austen nie są traktowane jak neutralne i niemal mimowolne zwierciadło pewnej »kultury«²⁸, które etnograf wypełniłby interpretacją; [jej] powieści ukazują raczej już etnograficzne interpretacje, które nie odtwarzają, ale komentują i uzupełniają znaczenia pewnych praktyk społecznych. (Dei 1993a: 69)

²⁴ Warto wspomnieć również o zaproponowanym przez Wilhelma Windelbanda, podziale nauk na nomotetyczne i idiograficzne oraz propozycji Wilhelma Diltheya, który wprowadził rozróżnienie pomiędzy naukami o duchu (*Geisteswissenschaften*) i naukami przyrodniczymi (*Naturwissenschaften*). Zob. Clemente, Dei (1993: 84); Lubaś (2003); Sobrero (2009).

²⁵ „Pisarstwo antropologiczne” można rozumieć również inaczej, np. tak, jak pojmuje je Marek Pacukiewicz (2008).

²⁶ Zob. m.in. Mokrzan (2010).

²⁷ Dei (1993a: 67) omawia też pokrótce artykuł Vincenta O. Ericksona: Buddenbrocks, *Thomas Mann, and north German social class: an application of literary anthropology* (1988: 95–125).

²⁸ Dei (1993a: 68) pisze: „Handler i Segal nie postrzegają narracji Austen jako nakreślenia zamkniętego i statycznego porządku etyczno-społecznego, który można z łatwością [...] oznaczyć według współrzędnych czasoprzestrzennych i społecznych („kultura” wyższych klas społecznych w angielskiej prowincji około roku 1800)”.

językowego przekazu. Odrębną grupę stanowią antropolodzy (często także czynni badacze terenowi), piszący wiersze i powieści, by wspomnieć chociażby Ruth Benedict, Edwarda Sapira czy Michela Leirisa (Handler 1986: 127–155; Scafoglio 2013: 21–32).

Włoska antropologia literatury — tradycje, perspektywy, filiacje

Źródeł specyfiki włoskich zainteresowań antropologiczno-literackich Dei poszukuje zarówno w burzliwej historii Włoch, jak i w długotrwałym kształtowaniu się badań literatury i nad literaturą, związanych początkowo z nurtem dokumentacji kultury ludowej. Domaga się również prób rekonstrukcji dziejów takich badań, choć ma świadomość, iż nie jest to proste przedsięwzięcie. Mogłoby ono jednak znacząco wzbogacić „wewnętrzną historię” antropologii, a także okazać się w dużej mierze istotne dla rozważań o statusie wiedzy antropologicznej. Podobieństw włoskiej i polskiej tradycji prac nad związkami antropologii i literatury Dei upatruje przede wszystkim w zainteresowaniu kulturą ludową, które — choć w całkowicie odmiennych warunkach społecznych i politycznych — doprowadziło również do wzmocnionej koncentracji na twórczości ludowej. Literatura ludowa uważana była bowiem za jeden z elementów kultury, a troska o jej zachowanie wiązała się również ze świadomą ochroną kulturowego dziedzictwa. W części artykułu, zatytułowanej *La tradizione italiana degli studi* Dei objaśnia:

Aż dotąd celowo odrzucałem jakiegokolwiek odniesienie do włoskiej tradycji badań, która wymagałaby osobnej rozprawy. I to nie dlatego, że byłoby to mniej znaczące w odniesieniu do tego tematu: przeciwnie, jest to tradycja, przede wszystkim w dziedzinie badań folklorystycznych, w ramach której zawsze zwracano ogromną uwagę na ekspresję literacką. Przyczynił się do tego fakt, że sama literatura włoska rozwinęła ściśle i świadome związki z kulturą ludową, często w powiązaniu z autentycznymi, etnograficznymi zainteresowaniami: od Leopardiego do werystów, od Pavese'go do Pasoliniego i Calvino, itd. (Dei 1993a: 88)

W zainicjowaniu polskich badań ludoznawczych znaczącą rolę odegrał wielokrotnie przywoływany list Hugona Kołłątaja (1844: 12–30) do Jana Maja (napisany w więzieniu w Olomuńcu, w 1802 roku, a opublikowany kilkadziesiąt lat później), choć zainteresowań kulturą ludową należy upatrywać już w XVIII, a nawet XVII wieku. We Włoszech XIX wieku doniosłą rolę odegrały prace Giuseppe Pittre'go, który w *La famiglia, la casa e la vita del popolo*⁴¹, napisał:

Kraj, który do wczoraj żył sam dla siebie, pod obcym panowaniem, który ma do czynienia jedynie z ludźmi nie zawsze chętnie widzianymi, którzy zostawili wszyscy żywe ślady swych przemarszów i postojów; kraj, w którym nawarstwiały się kolejno różne kultury (choć każda z nich była godna tej nazwy), i gdzie tworzyły się tyle warstw tradycji, historii przekazywanej ustnie i nigdy nie spisanej, ten kraj przedstawia niewyznaczalny materiał dla krytycznego badania. Kto zechce prześledzić uważnie wszystkie sprawy, o jakich tu mowa, ten zda sobie sprawę z istnienia pewnych form, które w innym wypadku pozostałyby nieme i izolowane. Dla kogoś, kto patrzy uważnie, są to liczne ogniwa w całym łańcuchu obyczajów, obrzędów, wierzeń, w których duch i materia tłumaczą się wzajemnie. (Cocchiara 1971: 387)

W Polsce również optowano za szeroko zakrojonymi, kontekstualnymi badaniami kultury ludowej, choć nie brakowało również autorów, którzy dopominali się o skupienie uwagi także na walorach artystycznych różnych form ludowej twórczości ustnej. Próby opisu tego

⁴¹ Jest to część pracy *Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane*, złożonej z ponad dwudziestu tomów i wydawanej w latach 1871–1913.

zjawiska (opisu, który musiałby uwzględniać rozwój badań folkloroznawczych w Polsce i we Włoszech⁴²), wymagalby jednak osobnego szkicu, a także rozstrzygnięcia zasadności takich porównań i ich ewentualnego zakresu. Mając tego świadomość, Dei przywołuje tylko najbardziej znane postaci: zarówno słynnych, dwudziestowiecznych pisarzy włoskich, jak i zasłużonych dla badań „demologicznych” uczonych, pośród których wymienia, m.in. Alberto Cirese⁴³ i jego studia nad twórczością Boccaccia i poezją ludową, Giovanniego Crocioni⁴⁴ czy Ernesta de Martino⁴⁵.

Valerio Petrarca, wieloletni badacz włoskiej kultury ludowej — podobnie jak Dei — optuje za umiejętnym łączeniem badań empirycznych z analizą dzieł literackich, a także przekazów takich jak bajki, podania i mity, traktowanych jako źródła pomocnicze, dzięki którym można dokonać, choć nie bez trudu, rekonstrukcji fragmentów minionej i współczesnej rzeczywistości kulturowej (Petrarca 1990; 2008). Pietro Clemente przyznaje natomiast, że choć rozpoczynając ponad ćwierć wieku temu badania nad opowieściami autobiograficznymi czuł się w środowisku włoskich uczonych, zarówno antropologów kultury, jak i literaturoznawców, dość wyobcowany, to otwarcie zadal pytania o możliwości i ograniczenia mariażu obu tych dyscyplin. Wyzначyl też szlak, którym mogą podążać kolejni adeptci antropologii, zbierający historie życia, a następnie poddający je analizie i interpretacji (Clemente 2013). Również badacze nie związani z antropologią kultury, ani nie podejmujący badań terenowych, dostrzegają konieczność rozpatrywania dzieł literackich z uwzględnieniem ich kulturowego kontekstu (Domenichelli 2008: 9–25).

*

W Polsce powstanie antropologii literatury wiązało się z przedstawieniem konkretnych propozycji badawczych (*vide*: Kosowska 1990; 2002; 2003). We Włoszech natomiast namysł nad związkami antropologii i literatury podejmowany bywa najczęściej w ramach szeroko zakrojonej refleksji teoretycznej, związanej z próbą diagnozy obecnego stanu dyscyplin demo-etno-antropologicznych w odniesieniu do aktualnych trendów światowej (przede wszystkim amerykańskiej i anglosaskiej) antropologii kulturowej. Rzadko jednak towarzyszą mu egzemplifikacje w postaci autorskich analiz i interpretacji dzieł literackich. Do wyjątków należą niektóre szkice Domenica Scafoglio (zob. np. 1984) i prace Valeria Petrarchi (1990) dotyczące włoskiej kultury ludowej. W monografii Fabia Dei *La discesa agli inferi* (1998), poświęconej

⁴² Próby nader zwięzłego ujęcia tej rozległej problematyki podjęła się niegdyś Katarzyna Maciejewska (2002: 89–103).

⁴³ Alberto Cirese (1921–2011) włoski etnoantropolog, uczył na uniwersytetach w Cagliari, Sienie i Rzymie (Univeristà la Sapienza), od 2003 roku był także dyrektorem muzeum etnograficznego Taranto. Wywarł przemożny wpływ na Antonio Gramsciego i Ernesto de Martino. W „archiwum w sieci” poświęconym Cirese, zawierającym także odniesienia do jego własnych wpisów, znajdziemy również dział *biografia*, zawierający spis wszystkich dotychczas wydanych prac badacza, a także wiele jego osobistych notatek i fotografii. Zob. <http://www.amcirese.it/> [dostęp 3 czerwca 2013].

⁴⁴ Giovanni Crocioni (1870–1954) jest autorem m.in. dobrze znanego we Włoszech, krytycznego studium: *Problemi fondamentali del folklore, con due lezioni sul folklore e D'Annunzio* (1928), które wykorzystywane było również jako pomoc dydaktyczna dla uczniów i nauczycieli. Z późniejszych prac Crocioniego warto wymienić przynajmniej dwie: *Folklore e letteratura* (1954) oraz *Le tradizioni popolari nella letteratura italiana* (1970), a także monografie poświęcone m.in. twórczości Leopardiego (*II Leopardi e le tradizioni popolari*, 1948). Por. Santucci 1985 (http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-crocioni_Dizionario-Biografico) [dostęp 3 czerwca 2013].

⁴⁵ Ernesto de Martino (1908–1965), włoski historyk religii i etnolog. W Polsce najbardziej znany z pracy *Ziemia zgrzyoty. Przyczynek do historii życia religijnego południowych Włoch* (1971). Pierwsze wydanie włoskie: E. de Martino, *La terra del rimorso. Contributo a una storia religiosa del Sud*, 1961).

najważniejszemu dziełu Jamesa Georga Frazera, *Złotej gałęzi*, w której zamieszczony został rozdział pod tytułem *Antropologia e letteratura* (Dei 1998: 383–410), odnajdziemy przede wszystkim rekonstrukcję kulturowego kontekstu, w którym powstawała *The Golden Bough*, a także opis dziejów recepcji tej książki w XIX i XX w.

W obszarze włoskiej refleksji nad literaturą i antropologią rzadko pojawiają się też rozróżnienia o charakterze terminologicznym, które wynikałyby bezpośrednio z przyjętych założeń i stosowanych metod badawczych. Na gruncie polskim optuje się (*vide*: Kosowska 1990; 2003; 2007) za konsekwentnym użyciem terminu antropologia literatury (bądź przynajmniej rozważa się taką możliwość: zob. Łebkowska 2007; Kasperski 2006) w odniesieniu do kulturoznawczo zorientowanych badań nad dziełami literackimi, włączając w to również analizy wytworów, które przynależą do szeroko rozumianej oratury (por. Mencwel 2006: 82–83). Antropologię literacką (por. Markiewicz 2008, Godlewski 2004: 74) rezerwuje się najczęściej (choć nie zawsze) na określenie tych praktyk badawczych, którym przyświeca przede wszystkim chęć odpowiedzi na pytania o istotę i naturę człowieka, o specyfikę człowieczeństwa, o kondycję ludzką w świecie i wszechświecie, a więc kwestie podejmowane zwłaszcza w obszarze szeroko rozumianej antropologii filozoficznej. Można przyjąć, że te terminy (antropologia literatury i antropologia literacka) odnoszą się do dwóch rodzajów refleksji nad literaturą: w pierwszym przypadku dzieła literackie uznaje się przede wszystkim za materiał, dzięki któremu zdobywa się (czasem niedostępne w inny sposób) dane, służące do interpretacji kultury, w drugim — podkreśla się autonomiczność i autoteliczność dzieła literackiego, a antropologię traktuje raczej — by powtórzyć za Foucaultem — jako „analitikę człowieka” (Foucault 2005: 161–162) niż dyscyplinę zajmującą się badaniem człowieka za pośrednictwem badania jego kultury (por. Petrarca 2008: 71–79). Wydaje się, że o ile w polskich rozważaniach dotyczących antropologii i literatury można mówić o zbliżaniu się do progu terminologizacji⁴⁶ (Kornacka 2002: 100) i, co się z tym wiąże, rozróżnianiem antropologii literatury i antropologii literackiej z uwagi na kryjące się za nimi pojęcia, założenia, działania analityczne i interpretacyjne, to we włoskiej refleksji świadoma prezentacja nierzadko odrębnych stanowisk teoretycznych i badawczych (por. Sobrero 2008; Prete 2010: 3–10) nie znajduje ścisłego odzwierciedlenia w używanej terminologii. Zdarza się, że antropologia literatury (*antropologia della letteratura*) i antropologia literacka (*antropologia letteraria*) są traktowane odrębnie oraz podejmuje się próby ich definiowania (Bortoluzzi 2009: 19; Scafolgio 2013: 27), jednak zdecydowanie częściej wiąże się je z różnymi, nierzadko opozycyjnymi wobec siebie teoriami. Tym bardziej zasługuje na uwagę propozycja antropologii literatury prezentowana przez Fabia Dei, który podejmuje zarówno problem literatury jako źródła do badań kultury, jak i zagadnienie literackości relacji z badanymi terenowymi, lokując ponadto te rozważania na tle rozwoju dyscyplin ludoznawczo-etnologiczno-antropologicznych we Włoszech i ich związków z antropologią anglosaską i amerykańską, francuską, a nawet polską.

⁴⁶ Za próg terminologizacji Małgorzata Kornacka uważa „Moment, od którego dane wyrażenie (wyraz lub połączenie wyrazowe) staje się terminem”. Kryteria wyznaczenia progu terminologicznego mogą mieć charakter statystyczny lub systemowy: uwzględnia się bądź ilość użyć konkretnego terminu u różnych autorów, bądź też ukazuje się nowo powstające relacje pomiędzy danym terminem, a innymi, wcześniej już istniejącymi terminami w obrębie wskazywanej dziedziny (lub dziedzin).

Bibliografia

- Amit V. (2000), *Constructing the Field: Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*, Routledge, London.
- Antropologia kultury — antropologia literatury* (2005), pod red. E. Kosowskiej, E. Jaworskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Antropologia kultury — antropologia literatury. Na tropach koligacji* (2007), pod red. E. Kosowskiej, A. Gomóły, E. Jaworskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Antropologia pisma. Od teorii do praktyki* (2010), pod red. Ph. Artièresa, P. Rodaka, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Antropologia słowa: zagadnienia i wybór tekstów* (2003), oprac. G. Godlewski, A. Mencwel, R. Sulima, wstęp i red. G. Godlewski, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Bachmann-Medick D. (2012), *Cultural turns: nowe kierunki w naukach o kulturze*, przeł. K. Krzemieniowa, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Bortoluzzi M. (2009), *La struttura del desiderio. Note su antropologia e letteratura*, „(Con)textos. Revista d’antropologia i investigació social”, nr 3.
- Brocki M. (2008), *Antropologia: literatura, dialog, przykład*, Wydawnictwo Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Clemente P., Dei F. (1993), *I fabbricanti di alieni. Sulla descrizione in antropologia* [w:] *Il sapere dell’antropologia. Pensare, descrivere, comprendere l’altro*, pod red. U. Fabietiego, Mursia, Milano.
- Clifford J. (1983), *On ethnographic authority*, „Representations”, nr 2.
- (1988), *The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*, Harvard U.P., Cambridge Mass.
- (2000), *Kłopoty z kulturą: dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*, przeł. E. Dżurak i in., Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Cocchiara G. (1971), *Dzieje folklorystyki w Europie*, przeł. W. Jekiel, wstęp i rozdział o folklorystyce polskiej napisał J. Krzyżanowski, PIW, Warszawa.
- Crocioni G. (1928), *Problemi fondamentali del folklore, con due lezioni sul folklore e D’Annunzio*, N. Zanichelli, Bologna.
- (1948), *Il Leopardi e le tradizioni popolari*, A. Corticelli, Milano.
- (1954), *Folklore e letteratura*, L.S. Olschki, Firenze.
- (1970), *Le tradizioni popolari nella letteratura italiana*, L.S. Olschki, Firenze.
- De Martino E. (1971), *Ziemia zgrzyoty. Przyczynek do historii życia religijnego południowych Włoch*, przeł. W. Marucha, wstęp M. Nowaczyk, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Dei F. (1991), *La controversia Mead-Freeman*, „L’Uomo”, t. 4, nr 2.
- (1993a), *Fatti, finzioni, testi: sul rapporto tra antropologia e letteratura*, „Uomo e cultura”, nr 4.
- (1993b), *Il modernismo e le condizioni della rappresentazione etnografica*, „Etnoantropologia”, nr 1.
- (1995), *Esiste un’antropologia postmoderna?*, „Il mondo”, nr 2–3.
- (1997), *From the native’s point of view. Representations of Central Italy in anthropological discourse*, „Europaea”, nr 3.

- (1998), *La discesa agli inferi. James G. Frazer e la cultura del Novecento*, Argo, Lecce.
- (2002), *Beethoven e le mondine. Ripensare la cultura popolare*, Meltemi, Roma.
- (2007), *Storia, memoria e ricerca antropologica* [w:] *Incontri etnografici. Processi cognitivi e relazionali nella ricerca sul campo*, pod red. C. Gallini, G. Satty, Meltemi, Roma.
- (2012), *Antropologia culturale*, il Mulino, Bologna.
- Domenichelli M. (2008), *Thick Description e critica dell'ideologia*, „L'immagine riflessa”, t. 17.
- Erickson V. O. (1988), „*Buddenbrocks*”, *Thomas Mann, and north German social class: an application of literary anthropology* [w:] *Literary Anthropology. A new Interdisciplinary Approach to People, Signs and Literature*, pod red. F. Poyatos, Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Fabian J. (1996), *Time and Work of Anthropology. Critical Essays 1971–1991*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam.
- Foucault M. (2005), *Słowa i rzeczy: archeologia nauk humanistycznych*, t. 2, przeł. T. Komendant, słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Franceschi Z. A. (2006), *Storie di vita: percorsi nella storia dell'antropologia americana*, CLUEB, Bologna.
- Geertz C. (1988), *Works and Lives. The Anthropologist as Author*, Stanford U.P., Stanford.
- (2000), *Dzieło i życie. Antropolog jako autor*, przeł. S. Sikora i E. Dzurak, Wydawnictwo KR, Warszawa.
- (2005), *Interpretacja kultur: wybrane eseje*, przeł. M. M. Piechaczek, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Godlewski G. (2008), *Słowo – pismo – sztuka słowa: perspektywy antropologiczne*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Hammersley M., Atkinson P. (2000), *Metody badań terenowych*, przeł. S. Dymczyk, Zysk i S-ka, Poznań.
- Handler R. (1986), *Vigorous Male and the Aspiring Female: poetry, personality and culture in Edward Sapir and Ruth Benedict* [w:] *Malinowski, Rivers, Benedict and the Others: essays on culture and personality*, pod red. in G. W. Stocking Jr., Wisconsin U.P., Madison.
- Handler R., Segal D. A. (1990), *Jane Austin and the Fiction of Culture. An Essay on the Narration of Social Realities*, University of Arizona Press, Tuscon.
- Kaniowska K. (1999), *Opis – klucz do rozumienia kultury*, PTL, Łódź.
- (2003), *Antropologia i problem pamięci*, „Konteksty” nr 3–4.
- Kasperski E. (2006), *Świat człowieka: wstęp do antropologii literatury*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, „Aspra-Jr”, Pultusk–Warszawa.
- Kołątaj H. (1844), *Listy w przedmiotach naukowych*, t. 1, wydał F. Kojasiewicz, W Drukarni Uniwersyteckiej, Kraków.
- Konecki K. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Naukowe PWN, Warszawa.
- Kopczyńska-Jaworska B. (1971), *Metodyka etnograficznych badań terenowych*, PWN, Warszawa–Łódź.
- Kornacka M. (2002), *Próg terminologizacji* [w:] *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, pod red. J. Lukszyna, Katedra Języków Specjalistycznych UW, Warszawa.

- Kosowska E. (1990), *Postać literacka jako tekst kultury*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- (2002), *Negocjacje i kompromisy: antropologia polskości Henryka Sienkiewicza*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- (2003), *Antropologia literatury: teksty, konteksty, interpretacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- (2014), *Temat olbrzymi w „Nauce Nowej” i „Nowych Atenach”*, w druku.
- Kostera M. (2003), *Antropologia organizacji: metodologia badań terenowych*, Naukowe PWN, Warszawa.
- Kuligowski W. (2001), *Antropologia refleksyjna: o rzeczywistości tekstu*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje* (2012), pod red. T. Walas, R. Nycza, Universitas, Kraków.
- Kulturowa teoria literatury: pojęcia i problemy* (2006), pod red. M. P. Markowskiego, R. Nycza, Universitas, Kraków.
- Lévi-Strauss C., Eribon D. (1994), *Z bliska i z oddali*, przeł. K. Kocjan, „Opus”, Łódź.
- Literary Anthropology. A new Interdisciplinary Approach to People, Signs and Literature* (1988), pod red. F. Poyatos, Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Literature and Anthropology* (1989), pod red. P. A. Dennisa, W. M. Aycocka, Lubbock — Texas University Press, Texas.
- Lubaś M. (2003), *Rozum i etnografia. Przyczynek do krytyki antropologii postmodernistycznej*, „Nomos”, Kraków.
- Maciejewska K. (2002), *Uwagi o historii i teraźniejszości środowiska etnologicznego i antropologicznego we Włoszech*, „Lud” t. 86.
- Malewska-Szałygin A. (2010), *Nieprzemijający urok monografii terenowych [w:] Antropolog wobec współczesności*, pod red. A. Malewskiej-Szałygin, M. Radkowskiej-Walkowicz, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, Warszawa.
- Malinowski B. (1986), *Ogrody koralowe i ich magia. Studium metod uprawy ziemi oraz obrzędów towarzyszących rolnictwu na Wyspach Trobrianda. Opisz ogrodnictwa, Dzieła*, t. 4, cz. 2, przeł. A. Bydłoń, red. nauk. A.K. Palucha, PWN, Warszawa.
- Markiewicz H. (2008), *O antropologii literackiej – z umiarem*, „Ruch Literacki”, nr 2.
- Mencwel A. (2006), *Wyobrażenia antropologiczne: próby i studia*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- Mitosek Z. (2001), *Rodzina w opowiadaniu, opowiadanie w rodzinie [w:] Praktyki opowiadania*, pod red. B. Owczarka, Z. Mitosek, W. Grajewskiego, Universitas, Kraków.
- Mokrzan M. (2010), *Tropy, figury, perswazje: retoryka a poznanie w antropologii*, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław.
- Momigliano A. (1984), *Sui fondamenti della storia antica*, Einaudi, Torino.
- Narracja i tożsamość. Antropologiczne problemy literatury* (2004), pod red. W. Boleckiego, R. Nycza, Fundacja Centrum Międzynarodowych Badań Polonistycznych: IBL PAN, Warszawa.

- Narracja i tożsamość. Narracje w kulturze* (2004), pod red. W. Boleckiego, R. Nycza, Fundacja Centrum Międzynarodowych Badań Polonistycznych: IBL PAN, Warszawa.
- Nisticò R. (2007), *Literatura postmodernistyczna w ujęciu etnograficznym — paradygmat włoskiego antropologa Ernesto de Martino*, przeł. K. Wojtynek-Musik [w:] *Antropologia kultury — antropologia literatury. Na tropach koligacji*, pod red. E. Kosowskiej, A. Gomóły, E. Jaworskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Nycza R. (2006), *Kulturowa natura, słaby profesjonalizm. Kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego* [w:] *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje* (2012), pod red. T. Walas, R. Nycza, Universitas, Kraków.
- (2012a), *KTL — wyjaśnienia i propozycje* [w:] *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*, pod red. T. Walas, R. Nycza, Universitas, Kraków.
- (2012b), *Poetyka doświadczenia. Teoria — nowoczesność — literatura*, IBL PAN, Warszawa.
- Pacukiewicz M. (2008), *Dyskurs antropologiczny w piśarstwie Josepha Conrada*, Universitas, Kraków.
- Petrarca V. (1990), *Le tentazioni e altri saggi di antropologia*, Borla, Roma.
- (2008), *Visioni e narrazioni della Costa d'Avorio. Storie di guerra tra letteratura e antropologia*, „L'immagine riflessa”, t. 17.
- Prete A. (2010), *Sull'antropologia poetica di Leopardi* [w:] *La prospettiva antropologica nel pensiero e nella poesia di Giacomo Leopardi: atti del XII Convegno internazionale di studi leopardiani: Recanati 23–26 settembre 2008*, pod red. C. Gaiardoni, L.S. Olschki, Firenze.
- Rembowska-Pluciennik M. (2004), *Poetyka i antropologia: cykl podolski Włodzimierza Odojewskiego*, Universitas, Kraków.
- Rodak P. (2009), *Pismo, książka, lektura: rozmowy. Jacques Le Goff, Chartier, Hébrard, Fabre, Lejeune*, przedm. K. Pomian, przeł. A. Gronowska, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- (2011), *Między zapisem a literaturą: dziennik polskiego pisarza w XX wieku (Żeromski, Nałkowska, Dąbrowska, Gombrowicz, Herling-Grudziński)*, Wydawnictwa UW Warszawa.
- Rosner K. (2003), *Narracja, tożsamość i czas*, Universitas, Kraków.
- Rygielska M. (2011), „*Dwa guziki*”. *Norwid i ewolucjonizm*, Agencja Wydawnicza PARA; Oddział PAN Komisja Historycznoliteracka, Katowice.
- Santucci M. (1985), *Crocioni Giovanni* [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 31 [online] [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-crocioni_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-crocioni_(Dizionario-Biografico)).
- Scafoglio D. (1984), *Paesaggio e presenza popolare in Calabria nei resoconti dei viaggiatori stranieri (sec. XVII-XIX)*, „Storia della città”, nr 9.
- (2006), *Introduzione alla ricerca etno-antropologica*, CUES, Fisciano.
- *Quando uno diventa due. Sugli antropologi che scrivono poesie e/o romanzi*, „Quaderni di antropologia e scienze umane”, nr 2.
- Silverman D. (2009), *Prowadzenie badań jakościowych*, przeł. J. Ostrowska, pod red. nauk. K. Koneckiego, Naukowe PWN, Warszawa.
- Sobrero A. M. (2003), *Caro Bronio... Caro Stas. Malinowski fra Conrad e Rivers*, Aracne, Roma.
- (2008) *L'istinto di narrare. Sei lezioni su antropologia e letteratura*, Edizioni Nuova Cultura, Roma.
- (2009), *Il cristallo e la fiamma: antropologia fra scienza e letteratura*, Carocci, Roma.

- Sulima R. (1976), *Folklor i literatura: szkice o kulturze i literaturze współczesnej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- (1980), *Dokument i literatura*, KAW, Warszawa.
- (1982), *Literatura a dialog kultur*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Teren w antropologii. Praktyka badawcza we współczesnej antropologii kulturowej* (2011), pod red. T. Bulińskiego, M. Kairskiego, Naukowe UAM, Poznań.
- Tylor E. B. (1997) *Antropologia. Wstęp do badań człowiek i cywilizacji*, przeł. A. Bąkowska, Pro Filia, Cieszyn.
- Vico G. (1996) , *Nauka nowa*, przeł. J. Jakubowicz, oprac. i wstępem poprzedził S. Krzemień-Ojak, PWN, Warszawa.
- Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography* (1986), pod red. J. Clifforda, G.E. Marcusa, University of California Press, Berkley.
-

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie nurtu antropologii literatury we Włoszech, reprezentowanego przez Fabio Dei (a także innych uczonych takich, jak Pietro Clemente, Zilda Alice Franceschi czy Valerio Petrarca). Fabio Dei, antropolog kultury, rozważa skomplikowane związki antropologii i literatury, uwzględniając przede wszystkim problematykę literatury jako źródła do badań nad kulturą oraz zagadnienie pisarstwa antropologicznego (w tym literackości relacji z badan terenowych). Refleksję nad antropologią i literaturą we Włoszech odnosi do rozwoju włoskich badań ludoznawczych, folkloroznawczych i filologicznych.

antropologia kultury, antropologia literatury, Fabio Dei, pisarstwo antropologiczne, źródła w antropologii